

Ölüm ve Bibliyoterapi: Okul Öncesi Dönemde Faydalanılabilecek Çocuk Kitaplarına Yönelik bir İçerik Analizi

Death and Bibliotherapy: Content Analysis of Books to be Used with Pre-school Children

Gülşah Sevinç^{ID}

Öz. Bu çalışmada okul öncesi döneme yönelik olarak Türkçe dilinde yayınlanmış ve ölüm konusunu ele alan çocuk kitaplarının incelenmesi hedeflenmektedir. Veriler ölümü konu alan ve belirli kriterler kapsamında seçilen ikisi bilgilendirici, on ikisi resimli olmak üzere toplam 14 çocuk kitabından toplanmıştır. Bu nitel araştırma çerçevesinde içerik analizinden faydalanılmıştır. Çocuk kitapları araştırmacı tarafından Word ortamında yazılmış ve analiz bu işlemci üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda ele alınan kitapların akraba ve evcil hayvan kaybına yönelik olarak kullanılabileceği görülmüştür. Kitaplarda ölümün bileşenlerinden en çok nedensellik ve yaşamın sona ermesi bileşeni kapsamında yer alan işlevsizlik ile ilgili öğelere yer verilmiştir. En az bahsedilen öğe ise öngörülmezlik bileşenidir. Kitaplarda ölüm karşısında çocukların en sık gösterdiği tepkiler üzüntü ve özlemdir. Analize dâhil edilen kitaplar ölüm ile karşı karşıya kalan çocuklar ile çalışırken bibliyoterapi tekniğinden faydalanan ruh sağlığı uzmanları için faydalar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: nedensellik, işlevsizlik, kapsayıcılık, kaçınılmazlık, içerik analizi

Abstract. The main purpose of this study is to analyze the books aimed at pre-school children which were published in Turkish language, with the common theme "death". Data has been collected from 14 children books in total- 2 informative and 12 picture books- which were selected according to certain criteria. Content analysis has been used for this qualitative research. The books included within the analysis have been written and saved as a Word file, and the whole analysis has been conducted on it. As a result of the analysis it is possible to confer that these books can be used within the bibliotherapy technique not only in cases of the death of a close relative, but also that of a pet. The most commonly referred components of death are causality and non-functionality which are sub-components of finality. The least mentioned component of death is unpredictability. The most common reactions of children observed in these books are sadness and longing. The books which are covered within this analysis provide certain benefits for the mental health experts who work with children facing death.

Keywords. causality, non-functionality, inclusiveness, inevitability, analysis

Gülşah Sevinç (Sorumlu Yazar)

Ankara Üniversitesi Eğitim Psikolojisi Bölümü Doktora Öğrencisi
e-mail: gulsahsevinc85@gmail.com

Geliş / Received: 1 Kasım/November 2018

Düzeltilme / Revision: 23 Mart/March 2019

Kabul / Accepted: 26 Mart/March 2019

Yaşamın doğum kadar doğal bir parçası olan ölüm insan hayatındaki travmatik etkileri dolayısıyla doğum gibi olumlu bir bakış açısıyla ele alınmaz. Sevdiğini kaybetme ihtimali insanoğlunu tedirgin eder. Bu durum ölmek ve vefat etmek gibi aynı anlamda fakat farklı düzeyde sertlikteki iki ayrı kelimenin Türk dilinde mevcut olması bağlamında da dikkate değerdir. Türk kültüründe özellikle çocuklar söz konusu olduğunda ölümün yaşandığı ailelerde durumun saklanması, ölüm hakkında pek fazla yorum yapılmaması ve çocuğun sorularının geçiştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Oysa çocukların çok küçük yaşlardan itibaren, gerek oyun gerekse izledikleri filmler aracılığıyla ölüm kavramı ile tanıştığı bilinmektedir (Webb, 2003). Bu durumlar bir evcil hayvanın ölümünü kapsayabileceği gibi ebeveyn ya da büyük anne, büyük babanın ölümünü de kapsayabilir. Her türlü durumda ölüm yetişkinler için olduğu kadar çocuklar için de başa çıkması zor bir durumdur.

Çocuklar söz konusu olduğunda ölüm sonrasında yaşanan yas sürecinin zorlayıcılığı çocukların içinde bulunduğu bilişsel gelişim evresi (Corr, 2013) ve deneyim yetersizliği dolayısıyla etkili baş etme mekanizmaları konusunda tecrübesizliği (Webb, 2011) ile ilgilidir. Ölümün bütün boyutları ile anlaşılması bilişsel gelişimin ileri aşamalarında olduğu (Mahon, 2011) göz önünde bulundurulduğunda ölümle karşı karşıya kalan çocuğa yardımcı olabilmek için içinde bulunduğu zihinsel gelişim evresinin göz önünde bulundurulması uygun olacaktır.

Ölüm ile ilgili yapılan araştırmalar 2. Dünya Savaşı ile birlikte ağırlık kazanmıştır. Nagy (1959) yaptığı araştırmalar sonucunda ölüme dair algının yaş ile birlikte olgunluk kazandığını ortaya koymuştur ve bu çerçevede farklı aşamalar belirlemiştir. 3 ila 5 yaş arasında ölüm uyumak ile benzer bir şekilde algılanır ve ölenlerin bir süre sonra uyanmasının olası olduğu düşünülebilir. 5 yaşından 9 yaşına kadarki dönemde ölümün bir sonu ifade ettiği algılanır ve ölen kişinin sonsuza dek geri gelmeyeceği kavranır. 9 yaşından sonra ise ölümün kaçınılmazlık, evrensellik gibi farklı boyutlarının da farkına varılmaktadır. Nagy'nin araştırmalarının sonuçlarından yola çıkılarak çocuğun yaş dönemine göre ölüm algısının değiştiği vurgulanabilir.

Gelişim Dönemleri Açısından Ölüm Kavramının Bileşenleri

Çocukların ölüme dair çok yönlü bir algı geliştirmesi ölümün farklı bileşenlerine dair anlayışlarının olgunlaşması ile ilgilidir. Ölüm algısının evre bağımlı bileşenlerinden ikisi yaşamın sona ermesi ve evrensel olmadır (Corr ve Balk, 2010). Yaşamın sona ermesi ile ilgili olan bileşen de kendi içerisinde geri döndürülemezlik ve işlevsizliği barındırır. Geri döndürülemezlik canlı olmaktan ölü olmaya geçişi temsil eder ve bu sürecin değişmezliğini, canlılığa geri dönüşün mümkün olmadığını simgeler (Brent ve Speece, 1993). İşlevsizlik ise yaşama dair olan nefes alma, kalbin atması gibi tüm işlevlerin sonlanması ile ilgilidir. Ölümün bir diğer bileşeni olan evrensel olma ölümün her canlının başına geleceğinin idrak edilmesini ifade eder ve kendi içinde üç alt bileşenden oluşur: kapsayıcılık, kaçınılmazlık ve öngörülemezlik (Corr ve Balk, 2010, s. 30). Kapsayıcılık ölümün bütün canlılar için geçerli olduğunu ifade eder. Kaçınılmazlık ölümden kaçmanın hiçbir canlı için mümkün olmaması ile ilgilidir. Öngörülemezlik ise bir canlının her an ölebileceğini, ölümün ne zaman yaşanacağını önceden tahmin edilemeyeceğini ifade eder. Ölümün yaşamın sona ermesi ve evrensel olma bileşenlerinin yanı sıra nedensellik bileşeni de vardır. Nedensellik ölüme neden olan şeyin vücudun artık gerekli yaşamsal işlevleri yerine getirememesi olduğunun fark edilmesini ifade eder (Corr ve Balk, 2010, s. 31). Bu, özellikle çocukların yaşadıkları bir ölüm dolayısıyla kendilerini suçlamamaları için olgunlaşmış bir anlayış geliştirmelerinin kritik önem taşıdığı bileşendir.

Çocukların bahsi geçen bu kavramları ne sırada kavradığına ilişkin yapılmış çok sayıda araştırma (Orbach, Talmon, Kedem ve Har-Even, 1987) bulunmaktadır. Ölüme dair bileşenlerin eş zamanlı olarak kazanıldığını öne süren yaklaşım göz ardı edilmeksizin, bazı araştırmalar (Bonoti, Leondri ve Mastora, 2013; Mahon, Goldberg ve Washington, 1999) sonucunda bu bileşenlere ilişkin belirli bir sıra ile olgunlaşmış bir kavrama düzeyine ulaşıldığı ve bu noktada yaşın belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Yaşın ölüm kavramının bileşenlerinin tam anlamıyla kavranması noktasında etkili bir değişken olarak ortaya çıkması büyüme ile birlikte bilişsel kapasitede meydana gelen gelişme ile yakından ilişkilidir.

Çocukların ölüm kavramını algılamasına yönelik olarak bilişsel gelişim odağında yapılacak bir sınıflama çerçevesinde (Pearlman, Schwalbe ve Cloitre, 2010) beş dönemin ortaya çıktığı görülebilir: bebeklik dönemi (0-2 yaş), okul öncesi dönem (2-6 yaş), okul dönemi (6-9 yaş), ön ergenlik (9-12 yaş) ve ergenlik dönemi (12-18 yaş). Bebeklik döneminde bağlanma ilişkisinin kurulması önem kazanır

(Bowlby, 2012). Ainsworth'ün (1979) yaptığı anne-bebek deneylerinde de görüldüğü üzere bebekler için annenin odadan çıkması farklılaşan düzeylerde kaygıya neden olmaktadır. Bu doğrultuda bebeklerin ölüme verdiği tepki daha çok bakım verenin ortadan kaybolması ve ihtiyaçlarının karşılanmasının sekteye uğraması ile ilgilidir. Dolayısıyla tam olarak bir ölüm kavramının oluştuğundan söz edilemez. Okul öncesi dönemde ölümün geri döndürülemezlik ve evrensellik bileşenleri tam olarak anlaşılabilir. Nesne sürekliliği tam olarak kazanılana dek çocuk ölen bir kişinin yeniden canlanabileceğine inanır ve ölümün ölen kişiye has bir durum olması mümkün görünmektedir. Piaget'nin işlem öncesi dönemine denk gelen bu dönemde çocuğa ölen kişinin uyuduğu söylenirse ölümü anlamlandırması zorlaşır ve kendisi de uyumaktan korkabilir. O yüzden ölüm mümkün olduğunca somut ifadeler kullanılarak anlatılmalıdır. Bu dönemin bir diğer zorluğu benmerkezci düşünmenin hakim olması dolayısıyla çocuğun ölümden kendini sorumlu tutabilmesidir (Oltjenbruns, 2001). Okul dönemi ölümün kaçınılmazlık, evrensellik ve geri döndürülemezlik bileşenlerine dair bakış açısının olgunlaştığı dönemdir fakat yine de somut işlemler döneminde olan çocuk için ölüm tam anlamıyla soyut düzeyde kavranmış değildir. Ölümün yaşam sürecinin bir parçası olan ve yaşamsal işlevlerin sona erdiğini çağrıştıran bir kavram olduğunu anlamak ancak ön ergenlik dönemi (9-10 yaş) ile birlikte yavaş yavaş mümkün olabilmektedir (Dyregrov, 2008). Yetişkin benzer bir ölüm algısının oluşması ise soyut düşüncenin geliştiği ergenlik dönemi ile mümkün olur (Noppe ve Noppe, 2004). Ölümün bütün bileşenlerine dair algının olgunlaştığı bu dönemde ergen ölümün doğuracağı sonuçları da algılayabilir. Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı bağlamında ele alındığında ölüm kavramına dair gelişen farkındalığın işlemöncesi dönemden soyut işlemler dönemine doğru gidildikçe geliştiği söylenebilir. Bu durum özellikle çocukların bu gelişim dönemlerinden geçtikçe büyüdü düşünmenin yerini nesnel ve doğal bir neden-sonuç değerlendirmesinin aldığı varsayımına dayanır (Piaget ve Inhelder, 1958). Bu açıdan bakıldığında ölüm ile karşı karşıya kalan çocuğa yardım etme aşamasında bilişsel gelişim düzeyinin göz önünde bulundurulması büyük önem taşır.

Ölüme Verilen Tepkiler ve Yas

Birey için önemli olan birinin ölümünün ardından yaşanan süreç yas sürecidir (Thompson, 2011). Yas sürecinde bireyin kayıp sonrasındaki yaşamına uyum göstermesi beklenir. Çocukların ölüme verdiği tepkiler iştah ve enerji kaybı gibi fiziksel olabilirken odaklanmada zorlanma, özgüveninde azalma gibi bilişsel de

olabilir. Yas sürecinde ortaya çıkabilecek duygusal tepkiler ise çok çeşitlidir. Ölüme verilen duygusal tepkilerin başında üzüntü ve özlem gelir (Apaydın, 2017; Parkes ve Prigerson, 2013). Ölen kişinin olmadığı bir hayat çocuğu üzer ve onunla yaşadığı güzel anılara dair bir özlemin oluşmasına neden olur. Çocuk örneğin bir evcil hayvanını kaybettiğinde onunla eskisi gibi oynayamayacağı, birlikte güzel vakit geçiremeyeceği için üzülür ve onu sıklıkla özler.

Bazı durumlarda ölüme, ölen kişiye, çocuğun kendisine ya da etrafındaki yetişkinlere karşı öfke duygusu da ortaya çıkabilir (Worden, 2008). Öfke küçük çocuklarda ağlama ve başkasına vurma şeklinde ortaya çıkabileceği gibi ergenlerde kendine zarar verme şeklinde ortaya çıkabilir. Özellikle ölümcül hastalıkların söz konusu olduğu durumların ardından yaşanan ölümlerde ergenlerde suçluluk da yaşanabilir. Ergen, ölen kişi ile ilgili olarak geçmişte yaptıklarını ve yapmadıklarını düşünerek kendini bazı şeyler için suçlayabilir; hatta bazen kendisi hayatta kaldığı için bile kendini suçlu hissedebilir (Mahon, 2011). Ortaya çıkabilecek bir başka duygusal tepki yalnızlıktır. Sosyal ve duygusal desteğin kaybolmasına ilişkin olarak çocuk kendini hayatta tek başına kalmış gibi hissedebilir. Benzer bir duygusal tepki çaresizlik ve umutsuzluktur (Di Ciacco, 2008). Çocuk ölüm ile karşı karşıya kaldığında, ne yaparsa yapsın ölüme engel olamayacağını hisseder. Bu durum geleceğe dair umutlarını kaybetmesine de sebep olabilir ve aynı zamanda onda kaygı yaratabilir (Dyregrov, 2008). Ölüm sonrasında çocuk başka yakınlarının da öleceğine dair kaygı duyabilir.. Benzer şekilde kaygısı ölen kişiden sonra kendi bakımına yönelik konular için olabileceği gibi bundan sonra hayatında onsuz nasıl yaşayacağına ilişkin de olabilir. Çocukta daha önce hiç görülmeyen korku ve kaygı davranışları (örneğin evde yalnız kalmaktan korkma) ortaya çıkabilir. Ölümün ani ve beklenmedik olduğu durumlarda çocukta şok tepkisi ortaya çıkabilir (Worden, 2008) ve ölümü kabullenmekte zorluk çekme durumu söz konusu ise hissizleşme de görülebilir.

Görüldüğü üzere ölüm ile karşı karşıya kalan çocuk ve ergenlerin verdiği tepkiler çok çeşitlidir. Tepkilerin yoğunluğu ve sıklığını belirleyen farklı değişkenler vardır. Webb (2003) yas tepkilerini etkileyen faktörleri üç boyutta ele almaktadır: kişisel değişkenler, söz konusu ölüm ile ilgili değişkenler ve ailevi/sosyal/kültürel değişkenler. Bireyin yaşı ve gelişim dönemi, bilişsel düzeyi, geçmiş başa çıkma mekanizmaları, mizacı ve tıbbi geçmişi kişisel değişkenler dahilinde yer almaktadır. Ölümün meydana gelme şekli, zamanı, bireyin ölen kişiyle ilişkisi ise bir diğer boyutta yer almaktadır. Sosyal ve kültürel değişkenler ise ölüm

karşısında ailenin, okulun, akranların verdiği tepkileri, ölüm ile ilgili o kültüre has uygulamaları (cenaze töreninin olup olmaması, vs.) ve dini inançları (ahiret inancının olup olmaması, vs.) kapsamaktadır. Bazı kültürlerde ölümün çocuklardan gizlenmesi söz konusu olabilmektedir. Oysa çocuğun ölen kişi ile uygun bir şekilde vedalaşmasının sağlanması yas sürecini daha kolay şekilde atlmasını sağlayacaktır (James, Friedman ve Matthews, 2010). Yas tepkilerini etkileyen değişkenler göz önünde bulundurulduğunda her çocuğun yasa farklı tepki vereceği, farklı duygular yaşayacağı ve ölüm kavramına ilişkin kendine has bir yeniden çerçeveleme yapacağı sonucuna varılabilir. Çocuklarla çalışan uzmanların bu konuda dikkatli olması yas danışmanlığı sürecinde önemi açısından vurgulanmaktadır.

Ölüm ve Bibliyoterapi

Çocukların ölüm ile karşı karşıya kaldığı durumlarda gerçekçi olmayan düşünceler geliştirmeleri mümkündür. Özellikle ölüm ile ilgili yeterli düzeyde bilgilendirmenin yapılmadığı durumlarda çocuklarda kaygı artabilir. Anne ve babalar bazı zamanlarda ölümü nasıl anlatacaklarını, çocuktan gelen sorulara nasıl cevap vereceklerini bilemeyebilir. Bu aşamada çocuklarla ölüm hakkında konuşmayı kolaylaştıracak kaynaklar kritik önem taşır. Edebiyatın gücünden faydalanmak ve ölüm ile ilgili olarak yazılmış çocuk kitaplarına başvurmak çocukla ölüm gibi tabu olarak görülen konularda iletişim kurmayı kolaylaştırır. Benzer şekilde edebiyat aracılığıyla zorlayıcı konuları gerçek yaşam dışında daha güvenli bir ortamda ele almak (Corr, 2004) çocukların ölüm kavramı ile yüzleşmesi aşamasında etkili çözümler sunabilir.

Edebiyat ile psikolojinin kesiştiği noktada yer alan bibliyoterapi terapötik süreçte kitapların ya da belirli materyallerin kullanımını içeren ve kişinin eserdeki ana karakter üzerinden kendi duygu ve düşüncelerini keşfetmesine izin veren bir yöntemdir (Pardeck, 2013). Bibliyoterapi çocuklarla iletişim kurma aşamasında kullanılabilir gibi (Kurkjian ve Livingston, 2005) ölüm gibi konularda etkili başa çıkma mekanizmalarını geliştirmelerine katkıda bulunmak amacıyla da kullanılabilir (Heath ve ark., 2008). Bibliyoterapinin sunduğu en önemli avantajlardan biri kitabı okuyan çocuğun ölüm karşısında hissettikleri söz konusu olduğunda yalnız olmadığını fark etmesine imkan vermesi ve benzer duyguları yaşayan bir karakter aracılığıyla duygu ve düşüncelerini daha rahat bir şekilde ifade edebilmesine fırsat sunmasıdır (Hargrove, 2007).

Bibliyoterapi yönteminin ilk aşamasında birey kendi sorununa benzer bir zorlukla karşı karşıya kalan ana karakter ile ya da durum ile benzerliklerini fark ederek özdeşim kurar (Pardeck, 1995). İkinci evre olan katarsiste kişi kendi duyguları ile yüzleşmeye başlar, duygularını keşfeder ve açığa çıkarmaya hazırlanır. Son olarak içgörü aşamasında kişinin yaşadığı sorun özelinde bir değerlendirme yapılır ve olası çözüm yolları üzerinde durulur. Amaç kişinin kendini daha iyi tanıması ve etkili bir şekilde dışa vurmasıdır.

Bibliyoterapi ölüm gibi zorlayıcı konular ve sonrasında yaşanabilecek yas süreçleri söz konusu olduğunda da kullanılabilen bir tekniktir. Ayrıca patolojik bir yas süreci olması şeklinde bir şart olmaksızın çocuklarla ölümü konuşmada, ölüm konusunda onları bilgilendirmede ve muhtemel bir ölüm öncesinde hazırlayıcı bir süreç oluşturmada faydalı bir teknik olarak değerlendirilebilir (Jackson, 2001). Ölümle ilgili bir deneyimin ardından yaşama uyum sağlama aşamasında da bibliyoterapiden faydalanmak mümkündür. Ölüm temasını ele alan kitaplar çocuklar ile yaşamın doğal birer parçası olan yaşam ve ölüm gibi öğeleri konuşmayı kolaylaştırmaları ve yas ile ilgili kültürel süreçler konusunda çocukları bilgilendirmeleri açısından büyük fayda sağlar (Davis, 1986).

Kitapların ölüm ile ilgili olarak okul öncesi dönemde bulunan çocuklarla iletişim kurmayı kolaylaştırdığı düşüncesinden hareketle bu araştırma çerçevesinde Türk edebiyatında yer alan ve okul öncesi dönemde kullanılacak kitaplarda ölüm ile ilgili sunulan bilgilerin incelenmesi hedeflenmektedir. Ölüm durumunda bibliyoterapi yöntemini kullanacak ruh sağlığı uzmanlarının faydalanabileceği kitaplara yönelik yapılmış içerik analizi çalışması sayısı yeterli değildir. Bu açıdan ele alındığında bu çalışmanın klinik alanda çalışan uzmanların yanı sıra psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanlarına ve eğitim psikologlarına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Öncelikle bu araştırma çerçevesinde ele alınacak sorular analize dâhil edilen kitapların kimin bakış açısından kaleme alındığı, eser içerisinde ölenin kim veya ne olduğu, kitap kapsamında herhangi bir başa çıkma stratejisinden bahsedilip bahsedilmediği ve ölenin nasıl resmedildiği ile ilgilidir.

Ölümün biyolojik yanının çocuklarla paylaşılmasının gerek bilgilendirme gerekse yas danışmanlığı anlamında önemi göz önünde bulundurulduğunda ölüm temalı kitaplarda biyolojik öğelerin (geri döndürülemezlik, evrensellik, vs.) ne düzeyde yansıtıldığını incelemek faydalı olacaktır. Buradan hareketle ele alınan araştırma sorularından bir diğeri “ölüm temalı çocuk kitaplarında ölümün bileşenlerinden hangilerine, ne düzeyde yer verilmektedir?” şeklinde ele alınabilir.

Ayrıca çocukların ölüm karşısında verebileceği olası duygusal tepkilerin çeşitliliğinin bu kitaplardaki yerinin incelenmesi de ölüm ile karşı karşıya kalan çocuklar ile çalışan terapistlere danışmanlık sürecinde çocukların duygularını açığa çıkarma ve paylaşma noktasında yardımcı olması açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında bir araştırma sorusu da “Ölüm konulu çocuk kitaplarında vurgulanan ve ölüme verilen duygusal tepkiler nelerdir?” şeklinde düzenlenebilir.

Ölüm ile ilgili kültürel ve dini uygulamaların kitaplarda ne düzeyde kendine yer bulduğunu ve nasıl aktarıldığını incelemek de ölüm kavramına yaklaşımı yansıtması ve ölüme verilen tepkilerin anlamlandırılması aşamasında faydalı olacaktır. Bu şekilde ölüm kavramına çok yönlü olduğu kadar bütünlüklü bir bakış açısı ile yaklaşımış olacaktır. Buradan hareketle bir diğeri araştırma sorusu “Ölüm konulu çocuk kitaplarında ölüm ile ilgili kültürel ve dini değerler nasıl yansıtılmaktadır?” şeklinde ele alınabilir.

Söz konusu araştırma sorularını ele almanın yanı sıra “ölüm”, “ölmek” gibi kelimelerin kullanımına dair bir inceleme yapılması da amaçlanmaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocukların ölümü gitmek ya da uyumak gibi algıladığı göz önünde bulundurulduğunda çocuklar ile kurulacak iletişimde açık, net ve anlaşılır bir dilin kullanılması çok önemlidir. Aksi takdirde çocuk uyuma ve uzaklara gitme, gezmeye gitme gibi durumlarla ölümü iç içe geçmiş şekilde algılayabilir ve ölümün geri dönülebilir olduğunu düşünmeye devam edebilir. Bu konudaki bilgilendirmenin net olması yas danışmanlığının da önemli bir ögesidir. Bu araştırma kapsamında okul öncesi kitaplarda ölüm kavramının ne tür kelimelerle açıklandığı veya ifade edildiğinin ortaya konması hedeflenmektedir. Bununla ilişkili olarak ele alınabilecek bir araştırma sorusu “Ölüm konulu okul öncesi dönem kitaplarında ölüm kelimesi doğrudan kullanılmakta mıdır? Yoksa “uyumak”, “uzaklara gitmek” gibi güzel adlandırma içeren ifadelere mi başvurulmaktadır?”

YÖNTEM

Bibliyoterapi kapsamında kullanılabilir ölüm konulu kitaplar nitel araştırma çerçevesinde ele alınmıştır ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi bir metin içerisinde yer alan bilgilerin analiz edilmesi sürecini kapsar. Kimi zaman tekrarlayan kelime ve temaları belirleme süreci olarak da ele alınabilmektedir (Patton, 2002). Fakat bu sadece kelime saymaktan ve sıklığını belirlemekten öteye geçen bir yöntemdir çünkü içerik analizi ile amaçlanan şey metnin dilini benzer anlamları ifade eden en uygun kategori sayısına indirgeyerek bir çıkarımda bulunmaktır (Weber, 1990). Başka bir deyişle içerik analizinde amaç belirli bir konu çerçevesinde belirli bilgilere ulaşmak, belirli kodlar ve temalar elde etmek, bunların ne anlama geldiğini yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Kitap Seçimi

Bu çalışma kapsamında amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme önceden belirlenmiş belirli ölçütleri kapsayan bütün durumların analize dâhil edilmesi anlamına gelir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda öncelikle alanda ölüm ile ilgili olan kitaplara dair bir araştırma yapılmıştır. Burada esas alınan ölçütler daha önceki bibliyoterapi çalışmalarından hareketle belirlenmiştir. Cohen (1987) bibliyoterapi kapsamında seçilen kitapların canlı tasvirleri barındırmasının önemli olduğunu, hem kelime hem de resimlerin gerçek yaşamdaki durumu etkili bir şekilde yansıtmaya gücünün olması gerektiğini ve kısa ve akıcı kitapların bibliyoterapi sürecinde daha faydalı olacağını vurgulamaktadır. Goddard (2011) ise bibliyoterapi yöntemi için kitap seçiminde kitapların danışanın yaş, olgunluk düzeyi gibi bireysel özelliklerine uygun olması, dilin doğru kullanılması, bireyi güdüleyecek yaşantıları kapsamı ve ilgili konuda anlayışını geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ölümü mantık çerçevesi içinde ve somut yaşantılar üzerinden ele alan, danışanın duygularını ifade etmesine izin verecek şekilde ölümü duygusal bağlamı içinde konu edinen kitapların seçimi önerilmektedir (Ordal, 1983). Bibliyoterapötik amaçlı seçilen kitaplarda ölüm net ve açık bir dille ifade edilmeli ve çocukta kaygı uyandırabileceği için ‘uyudu’, ‘uzaklara gitti’ gibi ifadeler kullanılmamalı, dolaylı anlatımlardan kaçınılmalıdır (Berns, 2004). Pardeck (2013) ise çocuklar ile çalışan

danışmanların kitap seçerken gerek anlatımın gerekse görsellerin eğlenceli ve ilgi çekici olanlarının tercih edilmesini önermektedir.

Bu araştırma kapsamında ulaşılan kitaplar bibliyoterapi çerçevesinde ele alınacak materyal ile ilgili olarak sözü geçen kuramcılarının vurguladığı kriterler bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca emek ve zaman kaybını en aza indirmek için kitapların Türkçede basılmış olması, okul öncesi dönemde bulunan çocuklara yönelik olması ve ana temanın ölüm olması şeklinde belirlenen üç ayrı kriter de göz önünde bulundurulmuştur. Yaş aralığının 2-7 yaş şeklinde belirlenmesi bilişsel gelişim kuramı ile ilgilidir. Bu dönem çocuklarında ölüm ile ilgili olgunlaşmış bir kavrama olmadığı için olası ölüm durumlarında faydalanabilecek kitaplara yönelik bir incelemenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu açıdan bakıldığında hali hazırdaki kitapların incelenmesi önem taşıdığından bu döneme yönelik kitaplar bu çalışmadaki analiz kapsamına alınmıştır.

2005 ile 2018 yılları arasında yayınlanan okul öncesi kitaplarının ele alınmasına bu dönemde basılan kitaplara yönelik bir içerik analizi çalışmasına rastlanmaması dolayısıyla karar verilmiştir. Son bir kriter ise kitapların basımının olması ile ilgilidir. Bu çalışma ruh sağlığı uzmanlarının kullanımına katkıda bulunma amacını taşıdığı için halihazırda baskısı olmayan kitaplar araştırma kapsamına alınmamıştır. Erişilen eserler bu kriterler odağında değerlendirilmiş ve üzerinde çalışılacak kitaplar belirlenmiştir. Kitapların söz konusu kriterler açısından yapılan değerlendirmesine Ek-2'de yer verilmiştir.

Çeşitli arama motorlarından yapılan ve 'ölüm', 'okul öncesi', 'yaşlılık', 'öldü', 'ölmüş', 'kaza', 'hasta', 'yaşlı', 'büyükanne', 'dede', 'nine', 'yaşlılık', 'kanser' gibi kelimelerin kullanıldığı aramalar sonucunda okul öncesi döneme yönelik ölüm konulu olan kitaplardan bazılarında ulaşılmıştır. Yine yayınevlerine gidilmiş, yayınevlerinin internet siteleri incelenmiş ve kitap satışının yapıldığı siteler de ele alınmıştır. Kitap seçimi aşamasında ulaşılan web siteleri Ek-3'te verilmektedir.

Kitap arama süreci sonrasında bibliyoterapi yöntemi ile çalışan bir uzmana belirlenen kitaplar konusunda danışılmış ve uzman önerisi sonucunda okul öncesi dönemdeki çocuklarla ölüm hakkında iletişim kurmayı sağlayacak bazı ek kitaplara daha ulaşılmıştır. Yine uzman görüşü doğrultusunda yas sürecinde çocuklarla kullanılması çeşitli sıkıntılara yol açabilecek bir kitap analiz dışında bırakılmıştır. Seçim sürecinin bu noktasında metinlerin dili, formatı, içinde

kullanılan görsellerin çocuklar için uygunluğu ve sağlıklı bir yas sürecini vurgulaması üzerinden bir değerlendirme yapılarak seçilen kitaplar yeniden değerlendirilmiş ve herhangi bir soruna rastlanmamıştır. Söz konusu kitaplara ilişkin daha önce yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için bu kitapların çalışma kapsamında ele alınmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.

Sonuç olarak analize dâhil edilmesi hedeflenen, ruh sağlığı alanında çalışan uzmanların ölüm ile ilgili olarak faydalanabileceği ve Türkçe dilinde yayımlanmış olan on dört (f=14) kitap belirlenmiştir. Söz konusu kitaplardan on ikisi (f=12) resimli çocuk kitabı iken, ikisi (f=2) yaşam ve ölüm ile ilgili bilgilendirici ve çocukları düşünmeye sevk edecek soruları sunan kitaplardır. Analize dâhil edilen kitaplar, kitabın adı, yazar adı, yayın evi, basım yılı, basım yerini de içeren bilgiler ekte yer almaktadır. Araştırma içerisinde resimli çocuk kitapları RÇK-1, RÇK-2, RÇK-3... şeklinde ele alınırken, bilgilendirmeye ve sorgulamayı sağlamaya yönelik kitaplar ise BÇK-1 ve BÇK-2 şeklinde kodlanmaktadır ve bu çerçevede yapılan sıralama herhangi bir ölçüte dayalı değildir.

Verilerin Analizi ve Kodlama

Araştırma verilerinin analizi için kitaplar MS Word 2013 programında araştırmacı tarafından yazılmış ve çalışma herhangi bir nitel araştırma yazılımı kullanılmadan elle yapılmıştır. Alan yazındaki kuramsal çerçeveden hareketle kodlama sistemi oluşturulmuş ve temalara ulaşılmıştır. Ayrıca analiz süreci devam ederken ortaya çıkan yeni temalar da analiz sonuçlarına eklenmiştir.

Analizde ele alınan temalar dört başlıkta toplanmaktadır ve temalar dâhilinde ele alınan kodlar şu şekildedir:

1. Ölüm karşısında gösterilen baş etme becerileri: Ölüme karşı olumlu bir yaklaşım benimsemek, ölen kişi ile bağı sürdürmek ve ölenin mezarına yapılan ziyaretler ön plana çıkmaktadır.
2. Ölümün biyolojik boyutu ile ilgili bilgiler: Ölümün bileşenlerine yönelik kuramsal alt yapı doğrultusunda ele alınan yaşamın sona ermesi (geri döndürülemezlik, işlevsizlik), evrensellik (kapsayıcılık, kaçınılmazlık ve öngörülemezlik) ve nedensellik bileşenleri ile ilgili sunulan bilgileri kapsar.
3. Ölüm karşısında verilen duygusal tepkiler: Üzüntü/keder, özlem, öfke ve suçluluk gibi duygusal tepkiler ile ilgili bilgileri kapsar.
4. Ölüme ilişkin kültürel ve dini uygulamalar: Kitapların yazıldığı kültürlerde ölüm ile ilgili baskın olan kültürel uygulamalara (cenaze törenleri, ev ziyareti) ve dini inançlara (cennet, cehennem, vs.) dair bilgileri kapsar.

Bu kodlar belirlendikten sonra kitaplar araştırmacı tarafından bu kod ve temalar odağında analiz edilmiş ve görülme sıklığı bilgileri elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar bir kez daha araştırmacı tarafından metin bağlamı içinde kontrol edilmiş ve herhangi bir atlama yapılmadığından emin olunmuştur. Güvenirliğin sağlanmasına yönelik olarak eğitim bilimleri alanında çalışan bir başka uzman da kodlama üzerinde çalışmış, sonrasında oluşturulan kodlar üzerinde tartışılmış ve fikir birliğine varıldığı şekliyle analiz gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma çerçevesinde ele alınan ilk araştırma sorusuna yönelik yapılan içerik analizi sonucunda analize dâhil edilen kitapların çoğunluğunun (n=10, %71,4) üçüncü tekil kişinin bakış açısıyla kaleme alındığı görülmektedir. Az sayıda kitapta (n=4, %28,5) ise anlatıcının ölüm ile karşıya karşıya kalan çocuk olduğu görülmektedir. Kitapların anlatımında ağırlıklı olarak üçüncü tekil kişi kullanımının tercih edilmesi ölüm konusunun ele alınmasındaki zorluğunu yansıtır niteliktedir.

Resimli çocuk kitaplarında ölümün kim veya ne üzerinden anlatıldığına bakıldığında kitaplarda öncelikli olarak yakın bir akraba (n=6, %50) ve bir evcil hayvan (n=3, %25) üzerinden ölüm kavramının aktarıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum çocuk kitaplarının gerçek hayattaki ölüm yaşantısını betimlemesi ile ilgilidir.

Resimli çocuk kitaplarının büyük çoğunluğunda (n=11, %91,6) baş etme stratejilerinden bahsedilmektedir. En sıklıkla adı geçen baş etme stratejileri ortak anıları hatırlayarak kaybedilen kişi ile bağı sürdürmektir (n=4, %33,3). Ölen kişinin mezarını ziyarete gitmek (n=3, %25), kişiyi kalıcı kılmak üzere (tohum dikmek, vb.) belirli eylemlerde bulunmak (n=3, %25) ve ölüm hakkında olumlu bir şekilde konuşmak (n=2, %16,6) da resimli çocuk kitaplarında geçen başa çıkma stratejileri arasında yer almaktadır. Ele alınan resimli çocuk kitapları özellikle baş etme stratejilerini barındırmaları bakımından bibliyoterapi kapsamında kullanılmaya elverişlidir.

Ele alınan kitaplarda ölenin nasıl resmedildiğine ilişkin yapılan analiz sonucunda kitapların büyük kısmında (n=6, %42,8) ölen karakterin ölüm anına ilişkin bir resmin olmadığı göze çarpmaktadır. Bunun yerine ölümden önce veda eder gibi

el sallarken resmedildikleri gibi normal yaşamda göründükleri halleriyle de resmedilmeleri söz konusudur. Ayrıca bazı kitaplarda (n=5, %35,7) ölen karakterin yatar bir pozisyonda ve gözleri kapalı bir biçimde resmedildiği görülmüştür. Ele alınan kitapların hiçbirinde ölüm sahnesine ilişkin olumsuz bir görsel malzeme kullanılmamıştır. Bu, söz konusu kitapların bibliyoterapi kapsamında ele alınmaya uygunluğunu sağlar niteliktedir.

Ölüm temasını işleyen kitaplarda ölümün bileşenlerinin hangilerinin, ne düzeyde yer aldığına dair yapılan analiz sonucunda ele alınan kitapların tamamına yakınında (n=12, %85,7) nedensellik bileşeninden bahsedildiği görülmektedir. Nedensellik ölüme neden olan şeyin vücudun artık yaşam için gerekli olan işlevleri yerine getirmemesi ile ilgili olduğunu anlamayı kapsar (Corr ve Corr, 2009). Analize dâhil edilen kitaplara bakıldığında ölümün vurgulanan nedenleri arasında hastalık, yaşlılık ve beklenmeyen bir kazanın öne sürüldüğü görülebilir.

“Bizim solgun, iliklerine kadar hasta, yorgun anneannemiz. Çok hasta olduğunu biliyorduk, Biliam ile ben.” (RÇK-5)

“Onu veterinerine götürdüğümüzde bize Kıtır’ın çok hasta ve yaşlı olduğunu ve bundan sonra iyileşmeyeceğini söyledi.” (RÇK-2)

“- Dedem niye öldü? - Çünkü çok yaşlanmıştı canım.” (RÇK-11)

Nedensellik bileşeninden sonra, kitaplar içerisinde en sık kendine yer bulan bileşen yaşamın sona ermesi (n=7, %50) bileşenidir. Bu bileşen kapsamında kitaplarda en sık ele alınan alt bileşen işlevsizliktir (n=6, %42,8). İşlevsizlik kitaplarda şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Tüm organlar çalışmayı bırakır. Nefes alamazlar, kalpleri çalışmaz.” (RÇK-10)

“Birinin kalbi artık atmadığında o ölmüş demektir.” (RÇK-11)

Yaşamın sona ermesi ile ilgili olan geri döndürülemezlik bileşeninden ise sadece dört kitapta (n=4, %28,5) bahsedilmektedir.

“Gözlerini kapattı ve uykuya daldı. Bu uykudan uyanmayacaktı. Kıtır ölmüştü. Yaşam döngüsü tamamlanmıştı.” (RÇK-2)

“Sevdiklerimizin ölmesinden korkmamız çok doğaldır çünkü ölen artık sonsuza dek yoktur. Dönüşü imkansızdır.” (BÇK-2)

Yaşamın sona ermesi bileşeninden sonra, kitaplarda en sık ele alınan öge ölümün evrensel olması boyutundaki kapsayıcılık (n=5, %35,7) ve kaçınılmazlık (n=5, %35,7) bileşenleridir. Söz konusu bileşenler ile ilgili olarak kitaplardaki “Hepimiz öleceğiz... Sen... Ben... Babam.” (RÇK-1) ve “Değişen, büyüyen, yeşeren her şey ölür. Canlı her şey ölür.” (BÇK-2) ifadeleri örnek verilebilir. Kitaplarda öngörülemezlik bileşeninden ise dolaylı olarak sadece iki kitapta (n=2, %14,2) bahsedilmektedir (Başımıza ne zaman ne geleceği belli olmaz.”-RÇK-7).

Ölüm temalı çocuk kitaplarında bahsedilen duygusal tepkilere bakıldığında öncelikli olarak üzüntünün (n=9, %64,2) vurgulandığı göze çarpmaktadır. Kitapların büyük kısmında üzüntü ile ilgili bir gönderme yer almaktadır:

“Kıtır öldüğünde kendimi nasıl üzgün ve yalnız hissettiğimi hatırlıyorum.” (RÇK-2)

“Büyük babam olmadığı için çok üzülüyorum.” (RÇK-3)

Üzüntüden sonra kitaplarda öne çıkan diğer duygusal tepki ise özlemdir (n=5, %35,7).

“Onu özliyorum. Bazen çok üzülüyorum ama annem bunun normal olduğunu söyledi.” (RÇK-4)

“Sid dedesini çok özleyecekti.” (RÇK-6)

Ölüm konulu çocuk kitaplarında ölüm ile ilgili kültürel ve dini değerlerin nasıl yansıtıldığını anlamlandırmak üzere yapılan analiz sonucunda bazı kitaplarda gerek kültürel, gerekse dini unsurlara yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Kültürel uygulamalar (n=6, %42,8) ölüm sonrasında eve ya da kişinin mezarına yapılan ziyaretler ve mezarın düzenlenmesine ilişkin uygulamaları kapsamaktadır. Dini boyutta ise iki kitapta dua etmenin vurgulandığı ve birer kitapta ise cennet, ruh ve melek gibi dini kapsamlı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir:

“Bazı ördekler diyorlar ki melek oluyormuşsun ve bir bulutun üzerine oturup yukarıdan dünyayı seyrediyormuşsun. Bazı ördekler de diyorlar ki yerin altında derinlerde bir cehennem varmış. Eğer hayatta iyi bir ördek olmadıysan seni burada kızartıyorlarmış.” (RÇK-7)

“Neden ölüyoruz? Cennete gitmek için.” (BÇK-1)

Son araştırma sorusu kapsamında ölüm kelimesinin tercih edilmesine yönelik olarak yapılan analiz sonucunda kitapların ikisi hariç hepsinde (n=12, %85,7) ölüm, öldü, ölmek gibi ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bir kitapta (BÇK-5) ise ölen kişinin gökyüzüne uçtuğu şeklinde bir ifadeye yer verilmekte ve ölüm kelimesi kitap içerisinde hiç kullanılmamaktadır. Tek bir yerde aile bireylerinden birinin ağzından çıkacağı anda bu kelimenin yarısı yazılarak ifadenin doğrudan verilmesinin önüne geçilmektedir. Ölümle ilgili ifadelerin doğrudan verildiği bazı kitaplarda ölümle ilgili güzel adlandırmalara da yer verildiği görülmektedir.

“...hayata veda etti.” (RÇK-1)

“Gözlerini kapattı ve uykuya daldı. Bu uykudan uyanmayacaktı.” (RÇK-2)

TARTIŞMA

Ölüm konusunu ele alan okul öncesi dönem kitaplarına dair yapılan içerik analizi sonucunda kitapların ağırlıklı olarak üçüncü bir kişi tarafından anlatıldığı göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra olayın çocuğun gözünden anlatıldığı kitaplar da vardır. Kitaplarda ağırlıklı olarak üçüncü tekil kişi odaklı bir anlatımın bulunması ölüm söz konusu olduğunda konuşmanın zorluğunu göstermektedir. Bu durum söz konusu kitapların bibliyoterapi kapsamında kullanımı bağlamında değerlendirildiğinde olumlu bir öge olarak değerlendirilebilir çünkü yetişkinlerle olduğu kadar çocuklar ile de ölüm ve bir yakını kaybetme konusu ile ilgili konuşmak, bu konudaki duyguları açığa çıkarmak oldukça zorlayıcıdır. Bu noktada ele alınan kitaplar çocukların bu konudaki hassas konumuna uygun bir yön barındırıyor gibi görünmektedir.

Resimli çocuk kitaplarında ölümün kim üzerinden ele alındığına bakıldığında öncelikli olarak yakın bir akraba, sonrasında ise evcil hayvan bağlamında konu edildiği görülmektedir. Buradan hareketle kitapların günlük yaşama gerçekçi bir

ayna tuttuğu ve yas sürecinde olan çocuklarla bibliyoterapi tekniği kapsamında kullanılmaya elverişli oldukları sonucuna varılabilir. Bu sayede bibliyoterapi yönteminin hedeflerinden olan (Campbell ve Smith, 2003) bilgi sunma, içgörü oluşturma, tartışmayı teşvik etme, başkalarının sorunlarına ilişkin farkındalık geliştirme ve sorunlara çözüm üretme gibi çok çeşitli hedeflere yönelik olarak çalışılmış olur. Çocuğun anne, dede gibi kaybettiği kişi ile ilgili olarak konuşmada zorluk çektiği durumlarda evcil hayvan kaybını işleyen kitaplarla çalışmaya başlamak daha faydalı olabilir.

Yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen sonuçlardan biri de kitaplarda anneanne, dede, kardeş ölümünün yanı sıra bir evcil hayvan ölümünün ele alınmış olmasıdır. Bu noktada ön plana çıkan eksikliklerden biri ağır bir hastalık dolayısıyla kendisi ölüme hazırlanan bir çocuğun konu alındığı bir kitabın olmamasıdır. Birçok çocuk kanser gibi ağır hastalıklar sonucunda erken yaşta hayatını kaybedebilmekte ve bu süreçte gerek kendisi, gerek yakınları psikolojik olarak çok ciddi sorunlar yaşayabilmektedir. Yaşamın sona ermesi gibi bir durumla karşı karşıya olan çocuk ile ölüm hakkında konuşmak ebeveynler için zorlayıcı olabilir ve onlarda ciddi anlamda kaygıya yol açabilir. Bu yüzden aileler genellikle ölüm ile ilgili konuşmak yerine sessiz kalmayı tercih edebilir. Fakat ölüm ihtimali ile yüz yüze gelen çocuklar bu durumun konuşulmaması durumunda ciddi anlamda stres yaşayabilmektedir. Zorlu hastalık süreçlerinde aile içinde tercih edilen sessizliğin olumsuz etkileri olabileceği unutulmamalıdır (Imber-Black, 2014). Buradan hareketle çocuk için ölümün yakın olduğu süreçlerde iletişimi kolaylaştırabilecek daha çok kitabın olması doğrultusunda bir öneri getirilebilir çünkü bu, bibliyoterapi sürecinden faydalanılarak gerek ebeveynlere, gerekse hayatının sonuna yaklaşan çocuğa psikolojik desteğin sunulması aşamasında önemlidir. Gelişimsel açıdan yaşa uygun olan kitapların yazılması alandaki önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Yapılan içerik analizi çerçevesinde ele alınan kitapların büyük bir kısmında baş etme stratejileri sunulmaktadır. Bibliyoterapinin çocukların ve ergenlerin duygusal ve davranışsal olarak baş etme becerilerini geliştirdiğini gösteren araştırmalar (Shechtman, 2000) vardır. Heath ve ark. (2008) yas sürecinde bibliyoterapiden faydalandığında kullanılan kitaplarda bulunması gereken en önemli özelliklerden birinin yas ile sağlıklı bir şekilde baş etme becerilerini içermesi olduğunu öne sürmüştür. Kitapta yer alan karakterlerin sağlıklı baş etme stratejilerini sergilemesi ve duygularını gerçekçi bir şekilde ifade etmesi

durumunda gerçek hayatta ölüm ile karşı karşıya gelen çocuk da bu karakteri model alarak yas sürecini daha kolay bir şekilde atlatabilir. Bu araştırma çerçevesinde ele alınan baş etme stratejilerine bakıldığında ölen kişi ile bağın sürdürülmesine ve onun anısını yaşatmaya yönelik etkinliklere vurgu yapıldığı görülmektedir. Buradan hareketle bibliyoterapiden faydalanan uzmanların bu kitaplar aracılığıyla danışmanlarına yas süreci ile baş etme yollarına dair farklı alternatifleri göstermelerinin mümkün olacağı öngörülebilir.

Bu araştırma kapsamında ele alınan kitapların görsel içeriğine dair yapılan analiz kapsamında ölenin nasıl yansıtıldığına bakılmıştır ve sonuç olarak kitapların çoğunda ölüm anına ilişkin bir çizime rastlanmadığı görülmüştür. Bu durum kitapların çocuklara yönelik yazılmış olması ile ilgili olmasının yanı sıra ölümü uygun bir şekilde resmetmenin zorluğu ile ilgili olabilir. Dolayısıyla ölüm anından ziyade kişinin ölmeden önce veda eder gibi el sallar bir şekilde durduğu görseller tercih edilmiştir. Ayrıca birçok kitapta ölen kişinin gerçekliğe uygun bir şekilde aktarıldığı görülmüştür. Genel olarak gözleri kapalı ve yatar şeklindeki pozisyonun tercih edilmesi işlem öncesi dönemde bulunan çocuğa ölümün somut bir şekilde gösterilmesi yoluyla gerçekçi bir algının oluşturulma çabası ile ilgili olabilir. Ele alınan kitaplarda ölüm anı ile ilgili olumsuz bir görselin kullanılmaması kitapların okul öncesi dönemdeki çocuklarla kullanılmasına katkıda bulunan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Analize dâhil edilen ve ölüm konusunu ele alan okul öncesi dönem kitaplarının hemen hemen hepsinde ölümün nedensellik bileşenine yer verilmesi, egosantrik ve büyülü düşünmenin baskın olduğu işlem öncesi dönemde bulunan çocuğun ölümü farklı sebeplere bağlama eğilimini yansıtır niteliktedir. Bu dönemde bulunan çocuklar bir evcil hayvanını kaybettiğinde bunun nedeninin kendisinin yanlış bir davranışı olduğunu düşünebilir. Dolayısıyla ölümün nedeninin açık bir şekilde ifade edilmesi ve bunun onun davranışlarıyla ilişkisinin olmadığını ortaya konması önemlidir. Çocuğun düşüncesinden ya da bir eyleminden dolayı birinin ölmeyeceğinin net ve gelişim düzeyine uygun bir şekilde açıklanması çocuğun kafasındaki ölüm kavramının netleşmesi için çok önemlidir. Ayrıca analize dâhil edilen kitaplarda nedensellik bileşeninin sıkça kendine yer bulması işlem öncesi dönemde bulunan çocuğun bilişsel gelişimi dolayısıyla ölüm ile net bir neden arasında ilişki kurulmasının çocuğun ölümü anlamlandırması ve kabullenmesi için önemli bir etmen olduğu düşüncesinden kaynaklanabilir. Daha önce yabancı alanyazında çocuk kitaplarına ilişkin yapılan içerik analizi (Arruda-

Colli, Weaver ve Wiener, 2017) sonuçları ile benzer şekilde bu araştırma çerçevesinde ele alınan kitaplarda da en sık belirtilen ölüm nedenlerinin hastalık ve yaşlılık olduğu görülmüştür. Hastalık durumunda ise belirli bir hastalığa gönderme yapılmaksızın sadece genel bir ifade olan “hastalık” kelimesinin kullanıldığı ve ayrıntılı bir açıklama yapılmadığı görülmektedir. Nedenselliğin ifade edilirken biyolojik açıklamalara yer verilmemiş olması işlem öncesi dönemde bulunan çocuğun bunları anlamlandırmakta zorluk çekmesi ile ilgili olabilir.

Ele alınan kitaplarda işlevsizlik kavramına sıklıkla yer verilmesi, işlem öncesi dönemde bulunan çocuklara kalbin çarpmaması, nefes almama, kırıdamadan uzanma gibi daha somut ifadelerle ölümün açıklanmasına yönelik çaba ile ilgili olabilir. İşlem öncesi dönemde bulunan çocuklar ölümle ilgili soyut kavramları anlayamadıkları için ölümün somut anlatım yöntemlerine başvurularak açıklanması önerilmektedir (Apaydın, 2017). Bu açıdan bakıldığında analize dâhil edilen kitaplardaki işlevselliğin sona ermesi ile ilgili açıklamaların yerinde olduğu söylenebilir.

Okul öncesi dönemde bulunan çocuklar ölüm söz konusu olduğunda geri dönüşün olmadığını anlamakta zorluk çeker ve ölümü geçici bir durum olarak algılar (Dyregrov, 2008). Bu açıdan bakıldığında ele alınan kitapların büyük çoğunluğunda geri döndürülemezlik bileşenine yer verilmemiş olması kitapların çocukların bilişsel gelişim döneminin özelliklerini yansıtmasından kaynaklanıyor olabilir. Yaşam ve ölüm ile ilgili olarak biyolojik temellerin erken çocukluk döneminde yapılandırıldığı (Slaughter, Jaakkola ve Carey, 1999) göz önünde bulundurulduğunda bu dönemde ebeveynlerle birlikte geri döndürülemezlik bileşeninin ele alındığı kitapların birlikte okunmasının önemi ön plana çıkar. Bundan sonra yazılacak kitaplarda geri döndürülemezlik bileşenine dair daha çok unsura yer verilmesi faydalı olacaktır. Bunun, erken çocukluk döneminde ölüm kavramının biyolojik yönünün kavranmasına katkıda bulunacağı düşünülebilir. Yine klinik ortamda faydalanılan bibliyoterapi kapsamında kullanılacak kitaplarda da geri döndürülemezlik bileşenine yer verilmesi ve uygun biyolojik açıklamalar yapılması yas sürecindeki okul öncesi dönem çocuklarıyla çalışan terapistler için faydalı olacaktır.

Ölüm konusunu ele alan okul öncesi kitaplarında en az değinilen bileşen öngörülemezliktir. Bu bileşene dair açıklamalar dolaylı ifadelerle sınırlıdır (“Bir

gün ölümün geleceğini unutursak her zaman her şeyi yarına bırakabiliriz...”- BÇK-2). Bu durum da söz konusu kitapların işlem öncesi dönemde bulunan ve ölüm hakkındaki belirsizliği anlamlandırmakta zorlanan, ölümün sınırlarını net olarak kavrayamayan çocukta ölümün ne zaman geleceğinin belli olmaması ile ilgili olan bu bileşenin kaygı uyandırma olasılığının yüksek olması ile ilgili olabilir. Ölümün her an gelebileceği gibi bir vurgu hali hazırda ölüm ile karşı karşıya kalan çocukta daha büyük bir strese neden olabileceği için bu döneme yönelik kitaplarda kendine yer bulmamış olabilir.

Resimli ve bilgilendirici çocuk kitapları bağlamında açıısından genel bir değerlendirme yapıldığında ölüme dair bileşenler ile ilgili en fazla bilginin sunulduğu resimli çocuk kitabının RÇK-11, bilgilendirici çocuk kitabının ise BÇK-2 olduğu söylenebilir. Bu iki kitapta da yaşamın sona ermesi (geri döndürülemezlik), evrensel olma (kapsayıcılık, kaçınılmazlık) ve nedensellik bileşenlerine dair ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bu bakımdan söz konusu iki kitabın bibliyoterapik süreçte işlem öncesi dönemde bulunan çocuklarla kullanıldığında ölümün biyolojik yönüne dair kapsamlı bilgilendirme sağlayacağı düşünülebilir.

Ölüm karşısında verilen duygusal tepkiler ile ilgili araştırma sorusuna yönelik analiz sonucunda, ele alınan çocuk kitaplarında en çok bahsedilen tepkinin üzüntü ve özlem olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç daha önce yabancı alanyazında yapılmış bazı araştırma (Poling ve Hupp, 2008) sonuçları ile benzerlik taşımaktadır. Ölüm sonrasında çocukta üzüntü ve özlem duygularının yoğun bir şekilde yaşanması oldukça doğaldır. Küçük çocuklar üzüntülerini ağlayarak gösterebileceği gibi karın ağrısı gibi çeşitli fiziksel belirtilerle de sergileyebilirler. Özlem duygusunu ise ölen kişinin nerede olduğunu sürekli olarak sorarak ya da onu evin içinde farklı odalarda arayarak gösterebilirler (Pearlman, Schwalbe ve Cloitre, 2010). Bu araştırma çerçevesinde ele alınan kitaplardan birinde (RÇK-6) de torun dedesinin evinde dedesini aramakta ve bulamayınca üzülmeştir. Çocukların üzüntü ve özlem gibi duygusal tepkileri normal iken yas tepkisinin aşırı, uzamış ve çocuğun gündelik işlevselliğini bozacak şekilde izlenmesi komplike yas olarak ele alınır ve müdahale gerektirebilir. Yapılan bibliyoterapi müdahalesinde bu araştırma çerçevesinde ele alınan kitaplar kullanılırsa çocuğun benzer duygular sergilediği için kitaptaki karakter ile özdeşim kurması, kendi duygularını açığa çıkarması ve sorununa ilişkin içgörü geliştirmesi mümkün olabilir.

Çocuk kitaplarına yönelik olarak yapılan kültürel ve dini unsurlar boyutundaki değerlendirme sonucunda bazı kitaplarda kültürel uygulamalara yer verildiği ortaya çıkmıştır. İki kitapta cenaze töreninden kısaca bahsedilmiştir. Dini inançlara ise sadece melek, cennet ve cehennem gibi kavramlara yapılan göndermeler yoluyla yer verilmiştir fakat bunlara dair de ayrıntılı bilgi sunulmamıştır. Ölüm sonrasında küçük çocukların cenaze gibi ortamlardan uzak tutulması ya da onlara haber verilmeden bu gibi etkinliklerin gerçekleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Kitaplarda bunlara sınırlı bir şekilde yer verilmiş olması kitapların kaleme alındığı kültürlerde ağır basan bir eğilime işaret ediyor olabilir. Çocuğun ölen kişi ile vedalaşmasına imkan veren bu gibi etkinlikler olumsuz algılsa bile yas sürecinde koruyucu faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Apaydın, 2017). Vedalaşmanın yapıldığı bu gibi törenler, sonrasında ölen kişi ile bağın sürdürülmesine yönelik önemli bir ara durak niteliği taşımaktadır. Kitaplarda dini kavramlara yapılan göndermelerin az olması da söz konusu dönem için bu gibi kavramların sunumunun ölüm ile birlikte kaygıları ve soruları artan çocuğun kafasındaki karmaşıklığın daha da artmasına yol açacağı varsayımı ile ilgili olabilir. Kaybedilen kişinin cennette olduğunu ya da çocuğu iyi bir yerden izlediğini söylemenin yas sürecinde çocuğu rahatlatacağı düşünülebilir (Webb, 2011) fakat bu gibi açıklamalar yerine çocuğun hazırbulunuşluğu ve ölüm ile ilgili bilgileri dikkate alınmalı, buradan hareketle olabildiğince somut ifadeler kullanılarak ölüm konusunda bilgilendirme yapılmalıdır.

Kitaplarda ölüm kelimesinin tercih edilmesine yönelik olarak yapılan analiz sonucunda kitapların hemen hemen hepsinde doğrudan ölümden bahsedildiği ve güzel adlandırmaya yer verilmediği görülmüştür. Bu, kitaplarda dini öğelere çok fazla yer verilmemesi durumuyla uyumlu bir bulgudur. Ölümün biyolojik yönünün vurgulanarak ele alındığı bu okul öncesi kitaplarında “öldü” (örneğin “uyudu” yerine) şeklinde ifadelerin tercih edilmiş olması işlem öncesi dönemde bulunan çocuklarla çalışan ruh sağlığı çalışanları için söz konusu kitapların uygulama kolaylığı sunması anlamına gelmektedir. Çocuğa kaybedilen kişinin uzaklara gittiği, bulutların üzerinde yaşadığı, yolculuğa çıktığını söylemek çocukta ölüm kavramının geri döndürülemezlik gibi bileşenlerine dair algının gelişmesini engelleyeceği ve ölen kişinin geri gelebileceğini düşünmesine neden olabileceği için doğru değildir (Moore ve Moore, 2010). Bu yüzden ölüm ile karşı karşıya kalan çocukla çalışırken mümkün olduğu kadar soyut ifadelerden kaçınılmalı ve ölüm konusunda somut anlatımlar üzerinden gidilmelidir.

Söz konusu araştırmanın sınırlılıklarından biri kitapların çoğunun farklı dillerden çevrilmiş olması ve dolayısıyla farklı kültürlerden gelen ürünler olmasıdır. Bu bağlamda varılan sonuçların farklı kültürlerin yansımaları olan eserlerden elde edildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmanın güçlü yönlerinden biri ise bibliyoterapi yöntemini kullanan ve ölüm vakaları ile karşı karşıya kalan ruh sağlığı uzmanlarına bu alanda kullanılacak kitaplar hakkında bir fikir vermesidir. Ayrıca söz konusu çalışma ölüm ile ilgili bir yaşantı söz konusu olduğunda çocuklarıyla nasıl iletişim kurması gerektiğini bilmeyen ebeveynler için de yol gösterici olabilir. Bu bakımdan konuyla ilgili paydaşlara faydalı olacağı düşünülebilir.

Ölüm durumunda çocuklarla açık ve dürüst bir şekilde iletişim kurmanın önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Ölüm kavramının algılanması söz konusu olduğunda yaşamın sona ermesi, (geri döndürülemezlik ve işlevsizlik), evrensel olma (kapsayıcılık, kaçınılmazlık ve öngörülemezlik) ve nedensellik gibi farklı bileşenlerinin anlamlandırılması gerekmektedir. Bu bileşenlere dair olgunlaşmış bir bakış açısının geliştirilmesi yaş ile birlikte gerçekleşmektedir.

Ölüm ile karşı karşıya gelen çocuklara danışmanlık sunulurken içinde bulunulan gelişim döneminin dikkate alınması kritik önem taşır. Bu aşamada yazma ve sanat etkinliklerinin yanı sıra bibliyoterapiden de faydalanılabilir. Bibliyoterapi yöntemi kullanıldığında da çocuğun gelişim dönemine uygun olması, ilgisini çekmesi, kitabın dilinin çocuğa uygun olması, ölümün mantıklı bir şekilde ele alınması gibi farklı birtakım nitelikler ön plana çıkmaktadır. Ele alınan kitaplar ölüm konusunda duygularını açmakta zorlanan çocukların kendileri ile benzer olayları yaşayan karakterleri tanımasına, onlarla özdeşim kurmasına ve kendi iç dünyasını terapistte daha kolay açmasına imkan vermesi açısından zengin birer kaynak olarak görülebilir.

Yazarlar Hakkında / About Authors

İlk Yazar. Lisans eğitimi Boğaziçi Üniversitesi, Çeviribilim bölümü. Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi Ankara Üniversitesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler ABD, Eğitim Psikolojisi bölümü. Şu anda Ankara Üniversitesi Eğitim Psikolojisi bölümü doktora öğrencisi. Çalışma alanları: Bibliyoterapi, bağlanma, benlik kurguları ve üniversiteye uyum.

Bachelor degree in Translation and Interpreting Studies, Boğaziçi University. MA and PhD in Educational Psychology, Department of Psychological Services in Education, Ankara University. Currently a PhD student at the department of Educational Psychology at Ankara University. Specialty areas: Bibliotherapy, attachment, self-construals and college adjustment.

Yazar Katkıları / Author Contributions

Araştırmanın tamamı GS tarafından gerçekleştirilmiştir.
The whole study has been carried out by the researcher.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest

Yazarlar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.
There is no conflict of interest.

Fonlama / Funding

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.
There is no special funding provided for this study.

Etik Bildirim / Ethical Standards

Bu çalışma Helsinki Deklarasyonu çerçevesince gerçekleştirilmiştir.
This study has been carried out within the scope of the Declaration of Helsinki.

ORCID

Gülşah Sevinç <http://orcid.org/0000-0003-3623-8830>

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709-716.
- Apaydın, S. (2017). “Çocuk ve Ergenlerde Ölüm, Kayıp ve Yas”. Ö. Erdur-Baker ve İ. Aksöz-Efe (eds.), *Yas Danışmanlığı* içinde (s. 51-81). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Arruda-Colli, M. N. F., Weaver, M. S. and Wiener, L. (2017). Communication about dying, death and bereavement: A systematic review of children’s literature. *Journal of Palliative Medicine*, 20 (5), 548- 559.
- Berns, C. F. (2004). Bibliotherapy: Using books to help bereaved children. *Omega*, 48, 321-336.
- Bonoti, F., Leondari, A. and Mastora, A. (2013). Exploring Children’s Understanding of Death: Through Drawings and the Death Concept Questionnaire. *Death Studies*, 37 (1), 47- 60.
- Bowlby, J. (2012). *Bağlanma ve Kaybetme: Bağlanma*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Brent, S. B. and Speece, M. W. (1993). “Adult” conceptualization of irreversibility: Implications for the development of the concept of death. *Death Studies*, 17, 203-224.
- Campbell, L. F. and Smith, T. P. (2003). Integrating self-help books into psychotherapy. *Journal of Clinical Psychology in Session*, 59, 177-186.
- Cohen, L. A. (1987). Bibliotherapy: Using literature to help children deal with difficult problems. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 25, 20-24.
- Corr, C. A. (2004). Bereavement, grief and mourning in death-related literature for children. *Omega (Westport)*, 48, 337- 363.
- Corr, C. A. (2013). What do we know about grieving children and adolescents?. K. J. Doka (Ed.), *Living with grief: Children, adolescents and loss* içinde (s. 21-33). New York, NY: Routledge.
- Corr, C. A. and Corr M. D. (2009). *Death and Dying, Life and Living*. Belmont: Watsworth Cengage Learning
- Corr, C. A. and Balk, D. E. (2010). *Children’s encounters with death, bereavement, and coping*. New York, NY: Springer.
- Davis, G. L. (1986). A content analysis of fifty-seven children books with death themes. *Child Study Journal*, 16, 39-54.

Di Ciacco, J. (2008). *The colors of grief: Understanding a child's journey through loss from birth to adulthood*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Dyregrov, A. (2008). *Grief in children: A Handbook for adults* (2. Baskı). London: Jessica Kingsley Publishers.

Goddard, A. T. (2011). Children's books for use in bibliotherapy. *Journal of Pediatric Health Care*, 25(1), 57-61.

Hargrove, K. (2007). A secret haven. *Gifted Child Today*, 30(2), 41- 65.

Heath, M. A., Leavy, D., Hansen, K., Ryan, K., Lawrence, L. Ve Sonntag, A. G. (2008). Coping with grief: Guidelines and resources for assisting children. *Intervention in School and Clinic*, 43 (5), 259- 269.

Imber-Black, E. (2014). Will talking about it make it worse? Facilitating family conversations in the context of chronic and life-shortening illness. *Journal of Family Nursing*, 20 (2), 151- 163.

Jackson, S. A. (2001). Using bibliotherapy with clients. *The Journal of Individual Psychology*, 57, 289-297.

James, J. W., Friedman, R. and Matthews, L. (2011). When children grieve: For adults to help children deal with death, divorce, pet loss, moving, and other losses. New York, NY: Harper Collins.

Kurkjian, C. and Livingston, N. (2005). The right book for the right child for the right situation. *Reading Teacher*, 58, 786-795.

Mahon, M. M. (2011). Death in the lives of children. In V. Talwar, P. L. Harris, M. Schleifer (Ed.), *Children's understanding of death: From biological to religious conceptions* (p. 61-97). Cambridge: Cambridge University Press.

Mahon, M. M., Goldberg, E. Z. and Washington, S. K. (1999). Concept of death in a sample of Israeli Kibbutz children. *Death Studies*, 23, 43-59.

Moore, J. ve Moore, C. (2010). Talking to children about death-related issues. C Corr and D. Balk (eds.), *Children's encounters with death, bereavement and coping*, içinde (s. 277-291). New York, NY: Springer.

Nagy, M. (1959). The Child's View of Death. In Herman Feifel ed., *The Meaning of Death*. New York: McGraw-Hill.

Noppe, I. C. and Noppe, L. D. (2004). Adolescent experiences with death: Letting go of immortality. *Journal of Mental Health Counseling*, 26(2), 146-167.

Orbach, I., Talmon, O., Kedem, P. and Har-Even, D. (1987). Sequential patterns of five subconcepts of human and animal death in children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26, 453-463.

Ordal, C. C. (1983). Death as seen in books suitable for young children. *Omega*, 14, 249-277.

Oltjenbruns, K. A. (2001). Developmental context of childhood: Grief and regrief phenomena. In M. S. Stroebe, R. O. Hansson, H. S. Schut and W. E. Stroebe (Eds.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping and care*. (p. 169-197). Washington, D. C. : American Psychological Association.

Pardeck, J. T. (1995). Bibliotherapy: An innovative approach for helping children. *Early Child Development and Care*, 110, 83-88.

Pardeck, J. T. (2013). *Using books in clinical social work practice: a guide to bibliotherapy* (Second Ed.). New York: Routledge Press.

Parkes, C. M. and Prigerson, H. G. (2013). *Bereavement: Studies of grief in adult life*. New York, NY: Routledge.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA Sage Publications.

Pearlman, M. Y., Schwalbe, K. D. A. ve Cloitre, M. (2010). *Grief in Childhood: Fundamentals of treatment in clinical practice*. Washington, D. C.: American Psychological Association.

Piaget, J. and Inhelder, B. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence*. New York, NY: Basic Books.

Poling, D. A. ve Hupp, J. M. (2008). Death Sentences: A content analysis of children's death literature. *The Journal of Genetic Psychology*, 169 (2), 165- 176.

Schechtman, Z. (2000). An innovative intervention for threatment of child and adolescent aggression: An outcome study. *Psychology in the Schools*, 37, 157-167.

Slaughter, V., Jaakkola, K. And Carey, S. (1999). Constructing a coherent theory: Children's biological understanding of life and death. In M. Siegal and C. Peterson (Eds.), *Children's Understanding of biology, health and ethics* (pp. 71-96.). Cambridge, England: Cambridge University Press.

- Thompson, N. (2011). *Grief and its challenges*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Worden, J. W. (2008). *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner*. New York, NY: Springer.
- Webb, N. B. (2003). Play and expressive therapies to help bereaved children: Individual, family and group treatment. *Smith College Studies in Social Work*, 73(3), 405-422.
- Webb, N. B. (2011). The child and death. In N. Webb (Ed.), *Helping bereaved children: A handbook for practitioners* (pp. 3-21). New York, NY: Guilford.
- Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin/Sosyal

Extended Abstract

Introduction: Although a natural part of life as birth, death comes along with great deal of hardness. As for children, the situation is even harder because their inexperience in dealing with death is incomparable to that of adults. Besides, their cognitive development level plays a pivotal role in understanding the concept of death, which comes along in parallel to the maturation of their conception regarding its different elements.

Finality, universality and causality are three stage-dependent elements of the concept of death. Finality can be classified as irreversibility (the impossibility of being alive again) and non-functionality (the end of bodily functions). Universality consists of three sub-components: inclusiveness, inevitability and unpredictability. Inclusiveness refers to the fact that the death is for all living things. Inevitability refers to the impossibility of being exempt from death. Unpredictability is about the fact that there is no way to know the timing of death in advance. The third aspect of death- causality- has to do with the cessation of bodily functions, as the cause of death.

It may be hard for the parents to talk about death and answer related questions. At that point literature provides great opportunities. Bibliotherapy, a technique of combining literature and psychological resources, not only makes communicating about death easier, but also provides a secure atmosphere in books to deal with challenging issues outside real life.

The main purpose of this study is to analyse the children books with a death theme in terms of the narrator, the main character, coping strategies provided, the way the dead are portrayed, etc. Other research questions are as follows:

- To what extent are the components of death reflected in the books?
- What are the emotional reactions that the children give related to death?
- To what extent do socio-cultural and religious elements associated with death are presented in the books?
- Is there a euphemism for death (such as sleeping) or is there a direct reference in the books?

Method: This is a qualitative study in which content analysis has been utilized. Content analysis is about making sense of the written material through a coding process where the themes are determined. It goes beyond counting the words and obtaining a frequency as the point is about finding the hidden truth.

The selection of the books to be included within this study have been carried out with criterion sampling, which includes selecting books with a variety of criteria based upon

the previous studies on bibliotherapy. The main criteria were related to being published in Turkish language between 2005 and 2018, appealing to children at pre-school period (2 to 7 ages) and having “death” as the dominant theme. The books have been selected bearing in mind the following criteria as well: bearing vivid descriptions, being short, having a fluent structure, being in harmony with the target readers’ age, having the potential to motivate the reader to talk about the situation (death in this case) and to develop understanding of death, etc.

After applying these criteria, the final decision has been to analyze 14 books, 12 of which are children’s picture books (referred to as RÇK1, RÇK2 throughout the text) and two of which are books giving information on death (referred to as BÇK1, BÇK2 in the text).

For data analysis, the researcher has written the books by using MS Word 2013 and conducted the analysis on a Word document. Based on the codes, certain themes have been established: coping strategies with death, biological information regarding death, emotional reactions to death, socio-cultural practices regarding death.

Results: The findings of this analysis can be listed as follows:

- The majority of books have been written from the perspective of the third person.
- The ones who die in these books are sometimes a relative or a pet.
- Effective coping strategies are commonly dealt with in the analyzed books. The ones that are mentioned are connecting with the dead person by benefiting from the objects which remind him/her and adopting a more positive perspective in the face of death
- The great majority books do not have a portrayal of the person at the time of death. Rather, that person is portrayed before dying, in general while she/he is waving good-bye.
- Nearly all books contain items related to the causality component. The highlighted causes of death are sickness, old age and an unexpected accident.
- The most commonly referred element of death, after causality, is non-functionality.
- The component which does not find itself a place in children books is unpredictability, which is indirectly mentioned only in two books.

- The emotional reactions presented in the books are sadness and longing.
- Cultural elements come up in almost half of the books. There is a reference to funeral service in six of the books selected and to certain religious practices only in two books.
- There is a direct reference to death in all books except for two books. Euphemisms are also utilized along with the word “death”.

Discussion & Conclusion: Findings that are reached through the method used and that make the study important and reflect the original value of it should be included in this part. Here there should also be some general suggestions.

Based on the analysis, it is possible to confer that the books covered can be useful for children going through the bereavement process. The therapists can make use of them within the bibliotherapy technique to give information and promote discussion about death, and enable children to develop an insight and come up with effective solutions to problems. This study is important in that it brings together the available children books which are suitable for use within bibliotherapy in the bitter process of death.

The analysis of visual content reveals that the books reflect the dead person in a way which is compatible with the concept of death. The realistic portrayal of death is concordant with the characteristics of the pre-operational period, which is another reason why these books are appropriate when used with bibliotherapy.

The fact that causality is the predominant component of death in books is especially suitable for children as some of them may attribute death to a certain behavior. A child at that age may think that his/her pet died because he/she did something wrong. The books offer logical explanation for death making it clear why someone dies (sickness, etc.). Therefore, these books are very helpful for discussing the causes of death. A component lacking in these books is unpredictability, which might be due to the cognitive developmental stage of the children which these books aim at.

Ek 1: Analiz Kapsamında Ele Alınan Kitaplara İlişkin Bilgiler

Kodu	Kitabın adı	Orijinal adı	Yazar adı	Yayın evi	Basım yılı	Kökeni
RÇK-1	Elveda Bay Muffin	<i>Adjö, herr Muffin</i>	Ulf Nilsson, Anna Clara Tidholm	Can Çocuk	2017	İsveç
RÇK-2	Hatırlıyorum	<i>No t'oblido</i>	Jennifer Moore-Mallinos	Redhouse Kidz Çocuk Kitapları	2008	İspanya
RÇK-3	Büyük Babam Nasıl Biryidi?	<i>Tris Tras Asi Era Mi Abuelito</i>	Joan de Deu Prats	Altın Kitaplar	2007	İspanya
RÇK-4	Ben'in Gemisi	<i>Bens Boot</i>	Pieter Koolwijk	Can Çocuk	2015	Hollanda
RÇK-5	Biliam ve Ben Düşünürken		Asa Lind	Dinozor Çocuk	2011	İsveç
RÇK-6	Dedemin Adası	<i>Grandad's Island</i>	Benji Davies	Redhouse Kidz Çocuk Kitapları	2017	Birleşik Krallık

RÇK-7	Ördek, Ölüm ve Lale	<i>Ente, Tod und Tulpe</i>	Wolf Erlbruch	İletişim Yayınları	2009	Almanya
RÇK-8	Eski Dostum Lodos	<i>My Old Pal, Oscar</i>	Amy Hest	KVA Çocuk	2016	Amerika
RÇK-9	Fati Teyze'nin Yıldızı	<i>Tante Fannys Stern</i>	Brigitte Weninger	Yapı Kredi Yayınları	2016	Almanya
RÇK-10	Aybino- Mini Bino'ya Ölümü Anlatmak		Ayben Ertem	Ayben Psikolojik Hizmetler Eğitim ve Dış Tic. Ltd. Şti.	2017	Türkiye
RÇK-11	Ölüm nedir? Yaman ve Onun Bitmek Bilmeyen Soruları	<i>GASTON le Petit Garçon Qui N'Arrêtait Pas de Poser des Questions</i>	Matthieu de Laubier, Marie Aubinais, Gwénaëlle Boulet, Catherine Proteaux	Timaş Çocuk	2019	Fransa

RÇK-12	Milly, Molly ve Emre'nin Tohumları	<i>Milly, Molly and Jimmy's Seeds</i>	Gill Pittar	Tudem Yayınları	2005	Yeni Zelanda
BÇK-1	Neden Varım?	<i>La vie, c'est quoi?</i>	Oscar Brenifier, Jerome Ruillier	Tudem Yayınları	2015	Fransa
BÇK-2	Yaşam ve Ölüm	<i>La vie et la mort</i>	Brigitte Labbe, Michel Puech	Günüşiği Kitaplığı	2010	Fransa

Ek 2: Benimsenen kriterler bağlamında kitapların değerlendirilmesi

Kriterlere ilişkin kodlar

- 1: Canlı tasvirler barındırmaktadır.
- 2: Kelime ve resimler gerçek yaşamdaki durumu etkili bir şekilde yansıtmaktadır.
- 3: Kısa ve akıcıdır.
- 4: Danışanın yaş, olgunluk düzeyi gibi bireysel özelliklerine uygundur.
- 5: Dil doğru kullanılmaktadır.
- 6: Bireyi güdüleyecek (bu durumda ölüm hakkında konuşma konusunda) yaşantıları kapsamaktadır.
- 7: İlgili konuda bireyin anlayışını geliştirme gücüne sahiptir.
- 8: Ölümü mantık çerçevesi içinde ve somut yaşantılar üzerinden ele almaktadır.

9: Danışanın duygularını ifade etmesine izin verecek şekilde ölümü duygusal bağlamı içinde ele almaktadır.

10: Ölüm net ve açık bir dille ifade edilmektedir.

11: Gerek anlatım gerekse görseller eğlenceli ve ilgi çekicidir.

Kriter Kodu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Kitap Kodu											
RÇK-1	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
RÇK-2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
RÇK-3	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
RÇK-4	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
RÇK-5	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
RÇK-6	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
RÇK-7	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+
RÇK-8	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
RÇK-9	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
RÇK-10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
RÇK-11	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+
RÇK-12	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
BÇK-1	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
BÇK-2	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+

Ek 3: Ölüm ile ilgili okul öncesi dönem çocuklarına yönelik kitapların belirlenmesi aşamasında taranan web siteleri ve yayınevleri

- www.kitapyurdu.com
- <https://www.dr.com.tr>
- <https://www.idefix.com>
- <https://www.pandora.com.tr/>
- <https://okuoku.com/>
- <https://www.kitapzen.com/>
- <https://www.imgekitabevi.com/>
- 1001 Çiçek Kitaplar
- Altın Kitaplar
- Beyaz Balina
- Bilgi Yayınevi
- Can Çocuk Yayınları
- Dinozor Çocuk
- Doğan ve Egmont Yayıncılık
- Fom Kitap
- Günışığı Kitaplığı
- Hep Kitap
- İletişim Yayınları
- İş Bankası Yayınları
- KVA Çocuk
- Mavi Bulut Yayıncılık
- Redhouse Kidz Çocuk Kitapları
- Taze Kitap
- Tudem Yayınları
- Yapı Kredi Yayınları